

The Relationship between the Socratic Method and the Love of Knowledge (Philosophia)

Kazem Hani

PhD of Philosophy, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: kazem.hani1394@gmail.com

---

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received 25 June 2022

Received in revised 23 August 2022

Accepted 8 October 2022

Published online 20 November 2022

The Socratic Method known as elenchus is the method used in Plato's earlier dialogues namely Socratic dialogues. This method was a response to the sophists' claim about the teaching of the virtue. Socrates used this method to disclose their ignorance. Through questioning and answering, he tried to make others aware that the searching for knowledge and virtue is achievable in a dialectical process and in relation to the other. The Socratic Method is not a simple method of dialogue, but it also points to the finitude of human understanding and, consequently, to the nature of philosophical thinking. From Socrates's viewpoint, philosophy means the love of knowledge, and the claim on absolute knowledge is nothing more than an illusion. Through question and answer, Socrates tries to challenge other's claim of knowledge and put them on the path of searching for knowledge. Thus the Socratic Method can play a powerful role in teaching. In Socrates's thought we observe the interconnectedness of elements, all of which are understood in relation to each other. The doctrine of recollection, elenchus, dialectical art, question and answer and so on are among these elements. In this paper, while paying attention to these elements we will try to examine the nature of the Socratic Method.

Keywords:

Socrates, elenchus, dialectic, dialogue, the other

Cite this article: Hani, Kazem. (2022). The Relationship between the Socratic Method and the Love of Knowledge (Philosophia). *Journal of Philosophical Investigations*, 16 (40), 181-195. DOI: <http://doi.org/10.22034/JPIUT.2022.52220.3263>

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22034/JPIUT.2022.52220.3263>

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

The Socratic Method can be considered as a response to the method of Sophists. For this reason, to better understand the Socratic Method and its relationship with philosophy in the meaning of loving knowledge, we must first examine the opinions of the Sophists about science and knowledge. Sophists claimed and believed that they teach virtue to others. They tried to win over opponents in the courts by using polemical method. For this reason, sophists were very interested in polemic, and this method was often associated with fallacies. Socrates and Plato tried to inform the society of that time about the danger of sophists. Instead of the Sophistic method, Socrates used his own method, which is known as the elenchus. In this paper, while examining the Socratic Method and its difference with the Sophistic method, we will try to clarify the role of this method in Teaching.

Discussion

Socrates tried to question the claims of Sophists about knowledge. He believed that ignorance is a prerequisite for knowledge. By using question and answer, he tried to make others understand that they have no knowledge. Socrates tries to reveal the ignorance of others, so that, by knowing this ignorance they can be on the path to knowledge. Using his own irony, he questions the opinion of sophists and reveals the invalidity of these opinions. But Socrates did not consider himself to have knowledge. He believed that knowledge is achieved in a dialectical process and in relation to others. Plato believes that the human souls have observed the facts in the world of ideas before they belong to the body, but now they have forgotten these facts. Therefore, Plato's doctrine of recollection points to the important fact that all human beings have knowledge, but they have forgotten it. Therefore, Socrates tries to put the others on the path of truth through dialogue, so that the truth will be disclosed to them. Socrates describes himself as a midwife. In fact, Socrates only helps knowledge to be born, not to give knowledge to others.

The Socratic method points to the finitude of human understanding and emphasizes the important fact that in order to achieve knowledge, we must always recognize the presence of the other. For this reason, Socrates is ready to learn, more than others. In contrast to the sophists who emphasized polemical method, Socrates believes that we should reach a common understanding through questioning and answering. This common understanding is achieved in the light of people's horizons of understanding. It is because of the powerful role of others in reaching knowledge that Plato criticizes written word in the *Phaedrus* and believes that speech is closer to the truth. Dialogue helps us to revise our presuppositions and reach agreement with others. Of course, Socrates is not merely trying to weaken others' presuppositions, but also by strengthening these presuppositions, he tries to provide the conditions for common understanding and reaching an agreement. This process of questioning and answering is a matter that never ends. So, Socratic dialogues do not have a definite result.

Conclusion

In the Socratic Method, there are elements that are closely related to each other. The doctrine of recollection, elenchus, dialectical art, question and answer, and so on are among these elements. The Socratic Method is

not limited to a simple questioning and answering, but this method points to the limitation and finitude of human understanding. This method also points to the philosophy in its truest meaning as the love of knowledge and ridicules any claim to absolute knowledge. Because the Socratic Method emphasizes the dialogue between teacher and student during Teaching, it can be considered as a model for Teaching. This method also strengthens critical thinking in students and helps them to be on the path of seeking knowledge.

In a dialectical process and through questioning and answering, the teacher helps students to discover the knowledge. The teacher converses to the student and asks him questions. The student answers the question. Other students benefit from his knowledge as well as from his mistakes. In order to bring the conversation closer to a common understanding, the teacher directs the discussion process and tries to revise the assumptions of the students. The teacher should help students to think freely and solve problems. The leading teacher does not impose anything on the students. Rather, he helps them discover facts freely. The teacher uses leading questions to reach an agreement with the student, a series of agreements between teacher and students then lead to a conclusion.

نسبت میان روش سقراطی و دوستداری دانایی (فیلسوفیا)

کاظم هانی

دکترای فلسفه غرب دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: kazem.hani1394@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	روش سقراطی که به روش ابطالی معروف است روشی است که در محاورات اولیه افلاطون؛ یعنی محاورات سقراطی به کار برده می‌شود. این روش پاسخی به ادعای سوفسطائیان راجع به تعلیم فضیلت بود. سقراط با به کار بردن این روش درصدد بود تا نادانی آنان را آشکار کند. او از طریق پرسش و پاسخ سعی می‌کرد دیگران را به این امر آگاه کند که جست‌وجوی معرفت و فضیلت در یک فرایند دیالکتیکی و در نسبت با دیگران قابل تحقق است. روش سقراطی صرفاً یک روش گفتگوی ساده نیست، بلکه این روش به تنهایی فهم بشری و در نتیجه به ماهیت تفکر فلسفی اشاره دارد. در نظر سقراط فلسفه به معنای دوستداری دانایی است و ادعای دانایی مطلق توهمی بیش نیست. سقراط از طریق پرسش و پاسخ سعی دارد ادعای دانایی دیگران را به چالش بکشد و آنان را در مسیر جستجوی دانایی قرار دهد. بنابراین روش سقراطی می‌تواند نقشی اساسی را در تعلیم و تربیت ایفا کند. ما در تفکر سقراط شاهد درهم‌تنیدگی عناصری هستیم که همه آنها در نسبت با یکدیگر معنا پیدا می‌کنند. آموزه تذکار (یادآوری)، روش ابطالی، هنر دیالکتیکی، پرسش و پاسخ و... از جمله این عناصر هستند. در این نوشتار سعی خواهیم کرد ضمن توجه به این عناصر، ماهیت روش سقراطی را مورد بررسی قرار دهیم.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۰۴	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۶/۰۱	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۱۶	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۸/۲۹	
کلیدواژه‌ها: سقراط، روش ابطالی، دیالکتیک، محاوره، دیگری	

استناد: هانی، کاظم. (۱۴۰۱). نسبت میان روش سقراطی و دوستداری دانایی (فیلسوفیا). پژوهش‌های فلسفی، ۱۶ (۴۰): ۱۹۵-۱۸۱. DOI:

<http://doi.org/10.22034/JPIUT.2022.52220.3263>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

مقدمه

در سده پنجم پیش از میلاد واژه سوفیستس^۱ در زبان یونانی برای دلالت بر حرفه‌ای خاص به کار می‌رفت؛ حرفه آموزگاران دوره‌گردی که از شهری به شهری دیگر می‌رفتند. این آموزگاران راجع به موضوعات مختلف به ایراد سخنرانی می‌پرداختند و در قبال کارشان مزد دریافت می‌کردند. آنان مدعی تعلیم دیگران بودند. به همین دلیل یکی از معانی اسم سوفیستس این بود که «مردم را دانا یا ماهر می‌کنند» (تیلور، ۱۳۹۲: ۳۴۷). سوفسطائیان معتقد بودند که در قبال دریافت مزد می‌توانند شیوه بحث و جدل^۲ را به جوانان یاد دهند تا در پرتو آن جوانان بتوانند در دادگاه‌ها بر حریفان خود پیروز شوند. در نظر آنان هیچ حقیقت ثابتی وجود ندارد و چون حقیقت امری نسبی است نیازی به جستجوی آن نیز نیست. تنها کاری که آنان انجام می‌دادند این بود که به جوانان شیوه غلبه بر دیگران را می‌آموختند. در نظر آنان برای غلبه بر حریف باید از روش جدل و خطابه^۳ استفاده کرد. لذا هر کسی که شیوه جدل را بهتر فرا می‌گرفت، بهتر می‌توانست در دادگاه‌ها بر حریفان غلبه کند و در نتیجه می‌توانست قدرت و ثروت هنگفتی را به دست آورد. به همین دلیل است که سوفسطائیان علاقه فراوانی به فن سخنوری داشتند و این سخنوری را با بی‌صدافتی و مغالطه^۴ همراه می‌کردند.

دغدغه سقراط^۵ و به تبع او شاگردش افلاطون^۶ این بود که تربیت جوانان در نتیجه آراء و روش سوفسطائیان در معرض خطر قرار گرفته است. لذا سقراط سعی می‌کرد که جامعه آن زمان را نسبت به خطر سوفسطائیان آگاه کند. او در محاوره پروتاگوراس^۷، سوفسطائیان را فروشندگان کالای دانش می‌داند که نه خود آنها و نه خریداران این کالا از سود و زیان آن آگاه نیستند (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۱: ۷۶). در مقابل سوفسطائیان که از جدل استفاده می‌کردند، سقراط و افلاطون از دیالکتیک^۸ بهره می‌گرفتند. مراد از این اصطلاح در عام‌ترین معنای آن عبارت است از «مباحثه» میان دو یا چند نفر که هر کدام قصد اثبات موضع خود را دارند. این اصطلاح در معنای تخصصی‌تر مشتمل بود بر روشی برای ابطال^۹ که عبارت بود از مقابله دو گزاره متناقض برای اینکه یکی از آن دو به‌عنوان گزاره درست‌تر یا متناسب‌تر بپذیریم (تیلور، ۱۳۹۲: ۳۵۰-۳۴۹). سقراط از طریق روش گفتگو و هنر دیالکتیکی^{۱۰} درصد به چالش کشیدن روش جدلی و خطابی سوفسطائیان بود. برخلاف سوفسطائیان که خود را آموزگاران فضیلت می‌دانستند، سقراط معتقد است فضیلت از طریق روش‌های مرسوم قابل آموزش نیست. سقراط با استفاده از روش گفتگو سعی دارد نادانی دیگران را آشکار کند و آنان را در مسیر دانایی قرار دهد. اما گفتگوی سقراطی صرفاً یک روش ساده جستجوی دانایی نیست، بلکه این روش به تنهایی^{۱۱} فهم بشری و نقش دیگری^{۱۲} در فرایند جستجوی دانایی اشاره دارد. سقراط معتقد است معرفت نوعی تذکار (یادآوری)^{۱۳} است و در جریان گفتگو حاصل می‌شود. در نظر او طرفین گفتگو همواره باید آمادگی نقض پیش‌فرض‌های مورد قبول خودشان را داشته باشند. با توجه به این توضیحات می‌توان به اهمیت روش سقراطی و نقش آن در تعلیم و تربیت پی برد. آموزگار با استفاده از روش پرسش و پاسخ می‌تواند روحیه نقادی و پرسندگی را در دانش‌آموزان پرورش دهد و آنها را در مسیر جستجوی دانش قرار دهد. حال با توجه به این توضیحات پرسشهایی مطرح می‌شود: چگونه نادانی سقراطی به‌عنوان مقدمه‌ای برای جستجوی دانایی لحاظ می‌شود؟ چه نسبتی میان روش ابطالی^{۱۴} سقراط و هنر گفتگوی او وجود دارد؟ روش سقراطی چه نسبتی با تناهی فهم بشری

1. Sophistes

2. polemic

3. rhetoric

4. fallacy

5. Socrates (470-399BC)

6. Plato (424/423-348/347 BC).

7. Protagoras

8. dialectic

9. refutation

10. dialectical art

11. finitude

12. the other

13. recollection

14. elenchus

داد؟ در این نوشتار سعی خواهیم کرد در پرتو محاورات سقراطی و البته با یاری گرفتن از سایر محاورات افلاطون پرسشهای فوق را بررسی کنیم.

۱. نادانی سقراطی، مقدمه دانایی

سوفسطاییان معتقد بودند که فضیلت را آموزش می‌دهند و آموزگار دانایی هستند. آنان به نوعی خود را واجد دانایی می‌دانستند. در مقابل، سقراط معتقد بود که به نادانی خودم علم دارد و طالب دانایی است. کِرِفون^۱، دوست صمیمی سقراط از هاتف غیبی پرسید آیا انسان زنده‌ای هست که دانایتر از سقراط باشد و پاسخ شنید که هیچ‌کس دانایتر از سقراط نیست. این رویداد سقراط را به تفکر انداخت و به این نتیجه رسید که منظور هاتف غیبی این بوده است که او دانایترین انسان است، زیرا به نادانی خود دانا است (کاپلستون، ۱۳۸۰: ۱۱۹). بنابراین نادانی سقراط مقدمه‌ای برای دانایی او محسوب می‌شود. سقراط از طریق گشت‌وگذار و پرسندگی سعی می‌کرد دیگران را نیز به خودآگاهی برساند. در نظر سقراط دلیل اصلی محاکمه‌اش این بوده که او نادانی متهم‌کنندگان را آشکار کرده است (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۱: ۲۵). دلیل سقراط برای آشکار کردن نادانی دیگران این بود که در نظر او شخصی که ادعای دانایی دارد هم خودش را گمراه می‌کند و هم سبب گمراهی دیگران می‌شود. شناخت ذات و ماهیت اشیاء در توان هر کسی نیست و فقط در جریان بحث و گفتگو با دیگران میسر می‌شود (کسنوفون، ۱۳۹۴: ۱۹۹).

گفتگوی سقراطی به این صورت بود که او با افراد مختلف وارد گفتگو می‌شد و می‌کوشید تا افکار آنها را درباره موضوعی خاص بیرون بکشد. مثلاً او می‌گفت من واقعاً نمی‌دانم شجاعت چیست و از طرف مقابل می‌پرسید که آیا او در این موضوع دانشی دارد یا نه. وقتی طرف مقابل او به ارائه تعریفی از شجاعت می‌پرداخت سقراط اظهار خشنودی می‌کرد، لیکن به او می‌فهمانید که دانش او چند اشکال کوچک دارد و از این رو پرسشهایی را مطرح می‌کرد و اجازه می‌داد طرف دیگر گفتگو سخن بگوید. او هدایت بحث را در دست می‌گرفت و جریان بحث ادامه می‌یافت (کاپلستون، ۱۳۸۰: ۱۲۷). در اینجا، آشکارا اختلاف سقراط با سوفسطاییان مشخص می‌شود. سقراط به نادانی خود اعتراف می‌کند و از این طریق امکان گفتگو با دیگری را فراهم می‌کند؛ امکانی که سوفسطاییان با ادعایی که راجع به دانایی داشتند از بین رفته بود. با توجه به این توضیحات می‌توان تفاوت سقراط با سوفسطاییان را تشخیص داد. سقراط برای طرف دیگر گفتگو حرمت قائل است و وجود دیگری را به عنوان طرف گفتگو به رسمیت می‌شناسد. او خود نیز آماده آموختن است، زیرا به نادانی خود معترف است.

سقراط در محاوره منون^۲ راجع به نسبت میان فضیلت و معرفت بحث می‌کند. در این محاوره بار اصلی تفکر بر دوش طرف مقابل سقراط یعنی منون است و سقراط گزاره و حکمی را بیان نمی‌کند. گزاره‌ها از زبان طرف مقابل بیان می‌شوند. سقراط از طریق انواع مختلف پرسش سعی می‌کند جریان تفکر را هدایت کند و معتقد می‌شود پاسخ پرسشها را نمی‌داند. این نادانی سقراطی مشخصه ثابت روش او است (ویلبردینگ، ۲۰۱۹: ۲۲). نادانی سقراطی به این امر مهم اشاره دارد که او بیش از دیگران آماده آموختن است. سقراط به آموزندگان مجال آموختن می‌دهد. او از سنخ آموزگاری نیست که مرجع اقتدار هستند، بلکه او از سنخ آموزگاری است که هایدگر^۳ در کتاب چه باشد آنچه خوانندش تفکر؟^۴ به آنها اشاره می‌کند.

«آموزگار را یارای آن باید که از آموزنده آموزش‌پذیرتر باشد. اطمینان آموزگار از درسمایه‌اش بسی کم‌تر از اطمینان شاگردان است از درسمایه‌شان. از این رو، آن‌جا که مناسبت آموزگار و شاگردان مناسبتی راستین است، مرجعیت اقتدار بسیاردان و نفوذ و سلطه مقتدرانه مقامات رسمی هرگز در آن جایی ندارد» (هایدگر، ۱۳۸۸: ۹۶-۹۵).

هدف سقراط از گفتگو این نیست که معلوماتی آماده را به طرف مقابل عطا کند، بلکه او از طریق روش ابطالی سعی می‌کند نادانی طرف مقابل را آشکار کند و روح پرسندگی را در او زنده کند. تفکر سقراط اکنون نیز زنده است. او با مخاطبانی که در محاورات شرکت می‌کنند سخن می‌گوید. روش سقراطی از سنخ روش‌های علمی مرسوم نیست، بلکه سقراط ضمن علم به ناتوانی

1. Chaerephon

2. Meno

3. Martin Heidegger (1889-1976)

4. What is called thinking?

انسان در کسب دانایی مطلق، جستجوی دانایی را وابسته به گفتگو می‌داند. برخلاف روش علمی که در پی عینیت‌بخشی^۱ به موضوع مورد بحث است، روش سقراطی به مشارکت و هم‌پیوندی افراد در فرایند فهم اشاره دارد. این روش را نمی‌توان از زندگی سقراط جدا دانست. برخلاف سوفسطائیان، دغدغه سقراط امور اخلاقی است. در تفکر او نظر^۲ و عمل^۳ پیوندی محکم با یکدیگر دارند. اوج این پیوند را می‌توان در محاوره کریتون^۴ مشاهده کرد. در این محاوره کریتون به سقراط پیشنهاد می‌دهد که از زندان فرار کند اما سقراط چنین چیزی را نمی‌پذیرد. او می‌گوید:

«روش من در زندگی همواره پیروی از عقیده‌ای بوده است که پس از پژوهش کافی برتری آن بر دیگر عقاید آشکار شود. اصولی را که همیشه پایه گفتار و کردار خود قرار داده‌ام، امروز به سبب پیشامد تازه‌ای که به من روی آورده است رها نخواهم کرد» (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۱: ۵۶).

۲. آبرونی (طنز) سقراطی

نادانی سقراطی به‌عنوان مقدمه‌ای برای پرسندگی و تفکر فلسفی لحاظ می‌شود. برخلاف سوفسطائیان که خود را آموزگار دانایی می‌دانستند و همواره آماده پاسخ دادن بودند، سقراط همواره آماده پرسیدن بود. اما سقراط با این پرسندگی صرفاً به دنبال پاسخی آماده نبود، بلکه او ضمن هدایت بحث موردنظر، آراء سوفسطائیان را نیز در قالبی طنزگونه به ریشخند می‌گرفت. این طنز در اکثر محاورات اولیه وجود دارد و می‌توان آن را به‌عنوان جزء لاینفک روش سقراطی لحاظ کرد. کرگور^۵ در رساله خود با عنوان مفهوم آبرونی با ارجاع مدام به سقراط^۶ به نقش طنز در روش سقراطی و نسبت آن با نادانی می‌پردازد. در نظر او پرسیدن می‌تواند دو جنبه داشته باشد. ممکن است شخصی به قصد دریافت پاسخی به طرح پرسش بپردازد که آن پاسخ حاوی کمال مطلوب باشد. بنابراین هر چه بیشتر پرسد، پاسخ ژرفتر خواهد بود. اما ممکن است شخص پرسنده علاقه‌ای به پاسخ نداشته باشد و فقط بخواهد به‌وسیله پرسیدن، محتوای ظاهر را بیرون بکشد و از این طریق پاسخ‌دهنده را به چالش بکشد. سقراط روش دوم یعنی روش آبرونیک را به کار می‌برد (کیرگور، ۱۳۹۵: ۴۵). هرگاه سوفسطائیان به ایراد خطابه‌هایی جذاب و باشکوه می‌پرداختند و همه حضار را تحت تأثیر قرار می‌دادند، سقراط در کمال ادب و تواضع، نکته‌ای کوچک و پرسشی مهم را طرح می‌کرد که کل بحث را تحت تأثیر قرار می‌داد. سقراط از طریق این پرسش می‌خواهد به شیوه‌ای طنزآمیز نادانی طرف مقابل را به او یادآور شود (کیرگور، ۱۳۹۵: ۴۶-۴۵). طنز سقراطی آرامش را از میان می‌برد. به شک و تردید دامن می‌زند و آنچه را که در نظر نخست حقیقتی راستین به نظر می‌رسد، چنان مورد تردید قرار می‌دهد که گویی فاقد حقیقت است. طنز سقراطی امری پویا است و لزوم بررسی مجدد هر موضوعی را یادآور می‌شود (پاتوچکا، ۱۳۷۸: ۹۲-۹۱).

سقراط در محاوره پروتاگوراس به شیوه‌ای استادانه روش آبرونیک را به کار می‌برد. در این محاوره پروتاگوراس از آموختنی بودن فضیلت دفاع می‌کند و برای اثبات این امر به ایراد خطابه‌ای شیوا و رسا می‌پردازد. پس از پایان خطابه همه مسحور کلام پروتاگوراس می‌شوند و سقراط نیز به چنین چیزی وانمود می‌کند.

«من چنان مسحور سخنان او شده بودم که چندی چشمم به دهان او دوخته بود و آرزو می‌کردم باز به گفتار آید» (افلاطون: ۱۳۸۰، ج ۱: ۹۰).

اما سقراط بلافاصله می‌گوید اشکال کوچکی در بحث وجود دارد. «تنها گرهی کوچک مانده است و یقین دارم پروتاگوراس آن را نیز به‌آسانی خواهد گشود همچنان که مسائل بسیاری را بر ما روشن کرد» (افلاطون: ۱۳۸۰، ج ۱: ۹۱-۹۰). سقراط در ادامه به شیوه‌ای طنزآمیز از پروتاگوراس می‌خواهد که این گره کوچک را نیز بگشاید.

«گفتی فضیلت آموختنی است و اگر در جهان کسی باشد که من سخن او را بی‌درنگ باور کنم آن کس تویی! پس بیا و نکته‌ای را که به من آموختی کامل کن» (افلاطون: ۱۳۸۰، ج ۱: ۹۱).

1. objectification

2. logos

3. ergon

4. Crito

5. Soren kierkegard(1813-1855)

6. The Concept of Irony with Continual Reference to Socrates

طبیعی است در اینجا، آشکارا وجه طنزگونه سقراط بر جدیت او غلبه دارد. زیرا نه سقراط شخصی است که سخن دیگران را بی‌درنگ بپذیرد و نه نکته‌ای که او درصدد فهمش است نکته کوچکی است. این نکته چنان مهم است که کل بحث تحت‌الشعاع آن قرار می‌گیرد، به طوری که در پایان محاوره و پس از پرسش و پاسخ طولانی، پروتاگوراس به نادانی خود پی می‌برد. هدف سقراط از طرح چنین پرسشهایی این است که بحث و گفتگو در مسیر درستی حرکت کند. سقراط در محاوره جمهوری^۱ در پاسخ به ثراسوماخوس^۲ با حالتی طنزگونه ابراز عجز و ناتوانی می‌کند. او خطاب به ثراسوماخوس می‌گوید:

«اگر تقصیری از ما دیدی بدان که سبب آن ناتوانی ماست. بدین جهت شما مردان توانا باید به دیده ترحم در ما بنگرید نه آنکه بر ما خشم بگیرید» (افلاطون: ۱۳۸۰، ج ۲: ۸۲۷).

این همان طنز معروف سقراطی است که در ادامه بحث ثراسوماخوس معتقد می‌شود انتظار آن را داشته است.

۳. آموزه تذکار (یادآوری)

آموزه تذکار افلاطون که برای نخستین بار در محاوره منون مطرح می‌شود از یک سو با آموزه ایده‌ها^۳ نسبت دارد و از سوی دیگر با هنر دیالکتیکی سقراط پیوند می‌یابد. در نظر افلاطون روح ما قبل از اینکه به جسم تعلق بگیرد در عالم ایده‌ها حقایق را مشاهده می‌کرده است و بعد از اینکه این روح به جسم تعلق گرفت آن حقایق را از یاد برده است. افلاطون معتقد است هر کسی این حقایق را در درون خود دارد، فقط آنها را فراموش کرده است و باید دوباره آنها را به یاد آورد.

«یادآوری، [یادآوری] آن چیزی است که روح ما، آن روز که در ملازمت خدای خود روی از همه چیزهایی که اکنون حقیقت می‌پنداریم برتافت و همه توجه خویش را معطوف دیدن حقیقت نمود» (افلاطون: ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۲۳۸).

سقراط در بحثی که با منون انجام می‌دهد معتقد می‌شود روح انسانی اگر پیوسته تلاش کند و دست از جستجو برندارد می‌تواند حقایق فراموش شده را به یاد آورد. او با چنین نگاهی به مسئله دانایی، روش مرسوم سوفسطائیان در تعلیم و تربیت را نقد می‌کند. زیرا آنان معتقد بودند آموزگار فضیلت هستند و سقراط به نأموختنی بودن فضیلت اشاره می‌کند. دانش را نمی‌توان به انسان عطا کرد، بلکه می‌توان به زایش آن کمک کرد. روش گفتگوی سقراطی نیز هدفی جز کمک به زایش دانش ندارد؛ روشی که سقراط حتی در آخرین لحظات حیاتش و در بحث با کریتون از آن دست نمی‌کشد. در نظر سقراط همه انسانها واجد دانش هستند و فقط باید به آنها کمک کرد تا آن را کشف کنند.

برخی از محققان در حیطه تعلیم و تربیت نظریاتی نزدیک به آموزه تذکار افلاطون بیان کرده‌اند. یکی از این نظریات، نظریه یادگیری اکتشافی^۴ است. یادگیری اکتشافی اصطلاحی است که توسط جروم برونر^۵ در دهه ۱۹۶۰ استفاده شد. در این شیوه از یادگیری همانطور که از اسمش پیداست، شرایط به گونه‌ای سازمان داده می‌شود که دانش‌آموزان تشویق می‌شوند تا ساختار موضوعی درس را برای خود کشف کنند یا آن را ترسیم سازند (درتاج؛ خانی، ۱۳۹۶: ۱۲۹). می‌توان گفت در این روش، یادگیری بیشتر حل مسئله است و کشف‌کننده شرایط را به گونه‌ای سازمان می‌دهد که اکتشاف صورت گیرد. آموزگار در این میان دارای نقشی کلیدی است. او با سازمان دادن محیط یادگیری و معرفی تکالیف و موضوعات و هدایت دانش‌آموزان احتمال روی دادن اکتشاف را افزایش می‌دهد (درتاج؛ خانی، ۱۳۹۶: ۱۲۹). بنابراین در یادآوری مدنظر افلاطون، حقایق کشف می‌شوند و در نظریه برونر نیز اکتشاف زمانی صورت می‌گیرد که دانش‌آموزان مسئله را دریافت می‌کنند و در پرتو هدایت و رهبری آموزگار به پاسخ مورد نظر می‌رسند.

تعلیم و تربیت کنونی نیز با الگوبرداری از روش سقراطی می‌تواند قدرت تفکر و استدلال دانش‌آموزان را تقویت کند. در روش پرسش و پاسخ که به روش سقراطی نیز معروف است آموزگار مستقیماً به بیان مطلب نمی‌پردازد، بلکه با طرح پرسش‌های هدفمند، فعالیت ذهنی دانش‌آموزان را در مسیر مطالب و مفاهیم جدید قرار داده، آنان را هدایت می‌کند تا خودشان به کشف مفاهیم جدید

1. Politeia

2. Thrasymachus

3. Ideas

4. discovery learning

5. Jerome Bruner(1915-2016)

توفیق یابند (شعبانی، ۱۳۹۴: ۳۲۶). در طول فرایند تدریس، آموزگار می‌تواند به صورت مداوم از دانش‌آموزان پرسش کند و از دانش‌آموزان دیگر نیز بخواهد که راجع به پاسخ همکلاسیشان اظهار نظر کنند. البته ذکر این نکته مهم است که آموزگار در اینجا باید نقش رهبر گفتگو را ایفا کند، یعنی همان نقشی که در محاورات بر عهده سقراط است. آموزگار هدایتگر روحیه پرسشگری و انتقاد را در وجود دانش‌آموزان تقویت می‌کند.

۴. هنر دیالکتیک

واژه دیالکتیک در زبان یونانی طیف وسیعی از معانی از قبیل گفتگو، بحث از طریق پرسش و پاسخ، جدل، استدلال بر پایه اصول عام، مباحثه و ... را در بر می‌گیرد. زنون الیایی^۱ شاگرد و طرفدار پارمنیدس^۲ شیوه‌ای از استدلال را برای دفاع از عقاید استادش در خصوص وحدت و سکون در پیش گرفت که به دیالکتیک معروف شد. این واژه بعدها در تفکر سقراط و افلاطون معانی دیگری پیدا کرد (فتحی، ۱۳۸۲: ۲). این واژه از ریشه دیالگستهای^۳ (گفت‌وگو کردن) مشتق شده است و آن نوع گفتگویی است که از طریق پرسش و پاسخ جریان یابد. در این روش پرسش‌کننده بحث را با پرسیدن پرسشی از مخاطب خویش آغاز می‌کند. مخاطب بحث، فرضیه‌ای را به‌عنوان پاسخ اولیه پیشنهاد می‌کند اما پرسش‌کننده به انتقاد از پاسخ مخاطب می‌پردازد و سلسله‌ای از پرسش‌های دیگر را طرح می‌کند. در ادامه، پاسخ‌های مخاطب به یک امر محال منتهی می‌شود. در محاورات اولیه این جریان گفتگو به حصول نتایج منفی می‌انجامد (تیلور، ۱۳۹۲: ۱۷).

دیالکتیک در فلسفه افلاطون به معنای گفتگو، سیر از عالم محسوس به عالم معقول، روش ترکیب و تقسیم و ... است. این معانی در پیوندی وثیق با یکدیگر قرار دارند. یکی از معانی مهم این واژه پرسش و پاسخ است که می‌توان گفت معنای مورد تأکید سقراط است. سقراط در محاورات مختلف سعی می‌کند شیوه گفتگو را به طرفین بحث یادآور شود. طبیعی است که در پرتو شیوه صحیح گفتگو است که سایر معانی دیالکتیک فهمیده می‌شوند. زیرا در نظر سقراط پرسش و پاسخ رکن اصلی و اساسی فلسفه است و وجهه متمایز فیلسوف از سوفیست است. سقراط همواره در حین بحث با دیگران سعی می‌کند هنر دیالکتیکی خود را عرضه کند. او در محاوره پروتاگوراس ضمن نارضایتی از خطابه طویل پروتاگوراس درصدد است شیوه صحیح گفتگو را به او نشان دهد. «پس او [پروتاگوراس] پرسد تا من پاسخ گویم و بدین‌سان به او نشان دهم که در بحث، پاسخ سؤال را چگونه باید داد» (افلاطون، ۱۳۸۰: ج ۱: ۱۰۲).

سقراط در اینجا صرفاً به دنبال آموزش شیوه پرسش و پاسخ نیست، بلکه او از این طریق به این امر مهم اشاره دارد که فیلسوف به تنهایی فهم بشری واقف است و نمی‌تواند ادعای دانایی مطلق داشته باشد. او در محاوره میهمانی^۴ از زبان دیوتیما^۵، فیلسوف را نه دانا و نه نادان، بلکه جوینده دانایی می‌داند.

«از این رو اروس فیلسوف است، و فیلسوف میانگینی است میان دانا و نادان» (افلاطون، ۱۳۸۰: ج ۱: ۴۲۸).

او همچنین در محاوره آپولوژی^۶ به ضعف دانش بشری اشاره می‌کند.

«داننده راستین جز خدا نیست و مراد خدا از پاسخی که به زبان سخنگوی پرستشگاه دلفوی^۷ جاری ساخت

این بود که بی‌ارجی دانش بشری را عیان نماید» (افلاطون، ۱۳۸۰: ج ۱: ۲۵).

در پرتو توجه به تنهایی فهم بشری، سقراط سعی می‌کند از طریق پرسش و پاسخ و در جریان گفتگو، دیگران را در مسیر دانایی هدایت کند. بنابراین لازمه تنهایی فهم، توسل به روش پرسش و پاسخ است. هرگونه روشی که این تنهایی را نادیده بگیرد مورد پذیرش سقراط نیست. به همین دلیل او به پروتاگوراس می‌گوید:

«تنها در صورتی آماده‌ام این گفت‌وگو را با تو دنبال کنم که شیوه سخت چنان باشد که بتوان به معنی

گفته تو پی ببرم و دوشادوش تو بیایم» (افلاطون، ۱۳۸۰: ج ۱: ۹۹).

۱. Zeno of Elea

۲. Parmenides (۵۱۰-۴۴۰ ق.م): بنیانگذار حوزه‌ی الّا که قائل به ثبات وجود است.

۳. dialegesthai

۴. Symposium

۵. Diotima

۶. Apology

۷. delphi

سقراط در محاوره گرگیاس^۱ نیز از لزوم کوتاه بودن پاسخ‌ها می‌گوید و معتقد است جز در مواقعی که موضوع مورد بحث نیاز به توضیح دارد باید از سخنان دراز اجتناب کرد (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۱: ۲۷۳).

سقراط از طریق پرسش و پاسخ و ابطال نظرات دیگران صرفاً به دنبال به چالش کشیدن آنها نیست. طبیعتاً باید تفاوتی میان سقراط و سوفسطائیان باشد. در محاوره سوفسطائی^۲، شخص بیگانه به تعریف سوفسطائی می‌پردازد و او را شخصی می‌داند که از طریق ساختن تصویرهای دروغین و از راه سخن، دیگران را به گفتار متناقض مجبور می‌سازد (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۴۶۰).

بنابراین هم سقراط و هم سوفسطائیان از سخن استفاده می‌کنند. اما تفاوت سقراط با سوفسطائیان در این است که او از قبل نسبت به نادانی خود نسبت به موضوع مورد بحث واقف است. به همین دلیل برخی از مفسران افلاطون، آموزه تذکار را با توجه به دیالکتیک سقراطی و پرسندگی موجود در محاورات مورد توجه قرار می‌دهند. در نظر گادامر^۳ پرسش و پاسخ زمانی امکانپذیر است که ما از قبل نسبت به آن چیزی که به دنبال آن هستیم آگاه باشیم و به نادانی خودمان نسبت به آن علم داشته باشیم. بنابراین پرسندگی، جستجو کردن است و این پرسندگی تحت هدایت آن چیزی است که جستجو می‌شود. انسان تنها زمانی می‌تواند به جستجوی چیزی پردازد که بداند چه چیزی را جستجو می‌کند. با در نظر داشتن آن چیزی که ما به دنبال آن هستیم، امور غیر مرتبط را از بحث خودمان کنار می‌گذاریم (گادامر، ۱۹۸۶: ۵۹).

۵. سقراط و هنر مامایی

همانطور که گفتیم سقراط خود را واجد دانایی نمی‌داند، بلکه خود را جویای دانایی می‌داند. فلسفه نیز چیزی جز دوست داشتن و جویای دانایی نیست. هیچ‌کس نمی‌تواند دانایی را به‌طور کامل بشناسد، اما افراد می‌توانند در راه دانایی طی طریق کنند.

«حقیقت امر این است که خدایان و آدمیان دانا هرگز جویای دانایی (فیلسوف) نیستند چون از دانایی بهره‌ای به کمال دارند، نادانان نیز اشتیاقی به دانایی ندارند و سر در پی آن نمی‌گذارند» (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۱: ۴۲۸).

بنابراین فقط انسان‌هایی در پی دانایی هستند که معتقدند دانای مطلق نیستند. این دانایی از طریق هنر دیالکتیکی سقراط جستجویی می‌شود. سقراط این هنر خود را به هنر مامایی^۴ تشبیه می‌کند.

«هر چه درباره هنر مامایی گفتم درباره هنر من نیز صادق است با این فرق که من به مردان یاری می‌کنم تا آسان بزایند نه به زنان، و روح مردان را می‌زایانم نه تن آنان را» (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۲۹۲).

او خود را به ماما تشبیه می‌کند و همانطور که ماما به زایش نوزاد کمک می‌کند سقراط نیز به زایش دانایی کمک می‌کند. دانایی از زبان طرف گفتگو و در جریان بحث آشکار می‌شود نه اینکه سقراط دارنده دانایی باشد و آن را به دیگران ارزانی دارد. «من از جهتی دیگر نیز به ماما شبیهم و آن اینکه خود هیچ‌گاه دانشی نمی‌زایم» (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۲۹۲).

آموزه تذکار سقراط به این نکته اشاره دارد که همه انسانها از دانایی بهره دارند اما ممکن است آن را فراموش کرده باشند. به همین دلیل کسانی که با سقراط گفتگو می‌کنند به نوعی دانش را در درون خود کشف می‌کنند و وظیفه سقراط این است که به آنان در این کشف یاری رساند.

«از این رو نه خود دانشی دارم و نه روحم تاکنون توانسته است دانشی بزاید. کسانی که با من گفت و گویی می‌آغازند نخست گیج و کندذهن می‌نمایند ولی چون با من همنشینی می‌گزینند اگر لطف الهی شامل حالشان باشد با گام‌های بلند در راه دانش پیش می‌روند در حالی که کوچکترین نکته‌ای از من نمی‌آموزند، بلکه همه دانشهای زیبا را در درون خود می‌یابند و آنگاه خدا و من به ایشان یاری می‌کنیم که آنچه را یافته‌اند بزایند» (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۲۹۲).

بنابراین به‌عنوان یک ماما، سقراط حامل دانایی نیست، بلکه صرفاً به زایش آن کمک می‌کند. ماما شخصیت مرکزی نیست، بلکه صرفاً یک یاری‌دهنده است. تولد واقعی دانش، امری است که در محاورات و از طریق گفتگو صورت می‌گیرد (لان و کین،

1. Gorgias

2. Sophist

3. Hans-Georg Gadamer (1900-2002)

4. Midwifery

۲۰۱۱: ۳۲). سقراط شخصیت اصلی در محاورات نیست، بلکه صدای مشترک همه محاورات است، حقیقت از زبان سقراط یا افلاطون بیان نمی‌شود، بلکه حقیقت از طریق گفتگو پدید می‌آید، به همین دلیل است که آثار قدیمی افلاطون در قالب گفتگو نوشته شده‌اند. زیرا گفتگو، حقیقت است (لان و کین، ۲۰۱۱: ۳۲).

سقراط معتقد است پاسخ مانند کودک است و اگر این کودک ناقص باشد باید آن را دور انداخت و کسی که پاسخ می‌گوید نباید از این امر آشفته شود.

«اگر در آن اثنا ببینم که پاسخت کودکی ناقص و دروغین است و شبحی بیش نیست، و آن را از تو جدا کنم و دور بیندازم نباید بر من خشم بگیری و با من چون زنی رفتار کنی که نخستین کودکش را از دستش گرفته‌اند» (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۲۹۳).

به همین دلیل او وظیفه خود می‌داند که پندارهای نادرست را همچون کودکی ناقص از افراد جدا کند و دور بیندازد (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۲۹۳). بنابراین هنر مامایی سقراط ایجاب می‌کند که او روش گفتگو را برای مباحث فلسفی اتخاذ کند. او از طریق روش ابطالی و با استفاده از گفتگو سعی می‌کند به دیگران کمک کند تا دوباره حقایق را مشاهده کنند؛ حقایقی که نفس انسانی قبلاً در عالم ایده‌ها آنها را مشاهده کرده است. در نتیجه پرسش و پاسخ، نفس انسانی از موانعی که بر سر راه این مشاهده وجود دارد پالوده می‌شود تا حقیقت بر او منکشف شود.

۶. نقش پرسش و پاسخ در فرایند فهم

در مقابل سوفسطاییان که بر فن سخنوری تکیه داشتند، سقراط معتقد است که اصل اساسی برای رخ دادن فهم، رسیدن به توافق با طرف گفتگو است و این امر جز از طریق پرسش و پاسخ میسر نمی‌شود. روش پرسش و پاسخ سقراطی با روش خطابی سوفسطائیان تفاوتی اساسی دارد. سقراط در جریان گفتگو با پروتاگوراس سعی می‌کند شیوه صحیح پرسندگی را به او یادآوری کند و او را از ایراد خطابه برحذر می‌دارد. او می‌گوید: «اکنون اگر می‌خواهی با من بحث کنی نوع دوم را به کار ببر و به پرسشهای من پاسخهای کوتاه بده» (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۱: ۹۹). سقراط از طریق پرسش و پاسخ سعی می‌کند هم خود و هم دیگران را در مسیر حقیقت قرار دهد. پرسندگی، نقشی اساسی در فرایند فهم ایفا می‌کند. لذا گادامر در کتاب *حقیقت و روش*^۱ می‌گوید از جمله بینش‌هایی که افلاطون در مکالمه‌های سقراطی به ما عطا کرد این است که پرسیدن دشوارتر از پاسخ دادن است (گادامر، ۲۰۰۴: ۳۵۹). تقدم پرسش بر پاسخ نشان می‌دهد که چگونه ما از طریق روش^۲ نمی‌توانیم به شناخت برسیم و اگر شناخت از طریق روش حاصل می‌شد دیگر نیاز به پرسش نبود. اهمیت محاورات سقراطی نیز از همین جا آشکار می‌شود، زیرا سقراط شرایطی را برای پرسندگی مطرح می‌کند. پرسندگی نیز زمانی صورت می‌گیرد که فرد در پی دانش باشد ولی هنوز دانش را به دست نیاورده است (گادامر، ۲۰۰۴: ۳۵۹). بنابراین می‌توان گفت پرسندگی، نتیجه دانایی به نادانی است. نکته مهم در روش سقراطی این است که صرف مضمون یک پرسش برای سقراط اهمیت ندارد، بلکه آن چیزی که در درجه اول برای او حائز اهمیت است شرایط و روش‌هایی است که پرسندگی در آنها و از طریق آنها شکل می‌گیرد. به همین دلیل است که گادامر به دیالکتیکی بودن محاورات سقراطی اشاره می‌کند. او معتقد است در محاورات سقراطی ما جریان بحث را به صورت هندسی پیش نمی‌بریم، بلکه در یک جریان رفت و برگشتی و اغلب به صورت غیرمنطقی بحث را پیش می‌بریم، از یک جنبه شیء به جنبه دیگرش می‌رویم و این فرایند درون سیاق و موقعیتی رخ می‌دهد که کاستی‌های چیزی را که به یکدیگر می‌گوییم مشخص می‌کند (گادامر، ۱۹۸۰: x). البته این گفتگو بی‌هدف نیست و معمولاً هر مکالمه‌ای رهبری دارد که بحث را هدایت می‌کند. نام رهبر در گفتگوها غالباً سقراط است. او می‌تواند به تمام اعتراضات پاسخ دهد. تمام عناصری که می‌توانند فرد را در جریان گفتگو یاری دهند توسط او طرح می‌شوند. او در واقع اندیشه‌های دیگران را از خفا به روشنایی می‌کشاند (سلزاک، ۱۳۹۵: ۴۲).

روش سقراطی اکنون نیز برای ما واجد اهمیت است، زیرا سقراط از طریق این روش صرفاً موضوع خاصی را مورد بررسی قرار نمی‌دهد، بکه او بیش از هر چیزی شیوه تفکر و اندیشیدن را به ما نشان می‌دهد. گادامر در کتاب *آغاز فلسفه*^۳ به این نکته اشاره می‌کند و می‌گوید:

^۱. Truth and Method

^۲. در اینجا منظور گادامر از روش، روش علمی است و با روش مدنظر سقراط تفاوت دارد.

^۳. The Beginning of Philosophy

«نباید در شرکت‌کنندگان در گفت‌وگو، شخصیت‌های مشخصی مانند اشخاص درام جستجو کنیم، در دیالوگ‌های افلاطون، طرف مکالمه بیشتر بسان سابه‌ای است که خواننده باید خود را در آن ببیند» (گادامر، ۱۳۹۲: ۶۶).

ما با خواندن محاورات افلاطون صرفاً در پی فهم مضمون آن‌ها نیستیم، بلکه پیش و بیش از آن، ما در این محاورات شرکت می‌کنیم. این شرکت کردن به‌منظور درک پرسش سقراط است. زیرا پرسش سقراط هنوز هم یک پرسش زنده است؛ یعنی پرسش از چیستی امور. این پرسش مبتنی بر این امر است که انسان وقتی سخنی می‌گوید همیشه نمی‌داند که چه می‌گوید و همین نادانی، خطر سوفسطایی‌گری را در خود نهفته دارد (گادامر، ۱۹۸۰: ۱۲۳-۱۲۲). لذا نیاز بود که هنر جدیدی خلق شود تا ایمنی از این خطر را تضمین کند و این هنر، هنر دیالکتیک بود؛ هنری که فلسفه نمی‌تواند پیوندش را با آن قطع کند (گادامر، ۱۹۸۰: ۱۲۳-۱۲۲).

۷. نقش دیگری در فرایند فهم

با توجه به مطالب فوق و اهمیتی که سقراط برای پرسش و پاسخ قائل است، به‌آسانی می‌توان نقش و جایگاه دیگری را در فرایند فهم و یادگیری درک کرد. برای روشن شدن بحث لازم است در اینجا به گادامر رجوع کنیم؛ متفکری که به نوعی مفسر افلاطون نیز است. گادامر تحت تأثیر افلاطون به نقش دیگری در فرایند فهم تأکید فراوانی می‌کند. در نظر گادامر ما همواره در ارتباط با دیگری هستیم و عمل فهم در ارتباط با دیگری رخ می‌دهد. خاصیت دیالکتیکی بودن فهم ایجاب می‌کند که ما همواره در حال گفتگو با طرف مقابل باشیم و همواره یک تو^۱ را در برابر خودمان ببینیم. اما این ارتباط با دیگری و تو می‌تواند صورت‌های مختلف به خود بگیرد. من در ارتباط اصیل با دیگری، تو را به‌منزله یک شیء، ابژه و یا امری منفعل و صامت در نظر نمی‌گیرم، بلکه در ارتباط اصیل، نسبت به تو باز و گشوده هستم. من، تو را طرف گفتگو به‌حساب می‌آورم و این به معنای تعلق داشتن به یکدیگر است (گادامر، ۲۰۰۴: ۳۵۲).

در پرتو نسبتی که ما با دیگری داریم ارتباط گفتگو و اخلاق نیز مشخص می‌شود، زیرا همان‌طور که انسان توسط تاریخ و سنتی محدود می‌شود، در ارتباط اصیل با دیگری نیز، من توسط تو محدود شده است و در مقابل او باز و گشوده است. کسی که خود را بیرون از چنین رابطه‌ای تصور کند این رابطه را خراب می‌کند و مرز اخلاقی آن را ویران می‌کند (گادامر، ۲۰۰۴: ۳۵۴). درک محدودیت و تناهی انسان سبب می‌شود ما نه‌تنها نسبت به مشروط‌بودگی تاریخی خود، بلکه بیش از همه نسبت به مشروط‌بودگی توسط دیگری واقف شویم؛ درست در رابطه اخلاقی ما با دیگری، بر ما روشن می‌شود که چه اندازه دشوار است که حق دیگری را بجا آوریم یا حتی صرفاً از آن آگاه شویم (گادامر، ۱۳۸۴: ۴۵-۴۴). گادامر بارها و بارها به تناهی انسان و ناقص بودن فهم او تأکید می‌کند، به همین دلیل است که او با هرگونه نظام‌مند کردن واقعیت مخالفت می‌کند و معتقد است ما همواره در حال پاسخگویی و گفتگو راجع به پرسشهایی هستیم که برایمان مطرح می‌شود. ما نمی‌توانیم راجع به این پرسشها بی‌تفاوت باشیم و مجبوریم که در مقابل آن‌ها موضع بگیریم و به بحث و تبادل نظر راجع بپردازیم. از نظر او این فرایند دیالکتیکی همواره ادامه دارد (لان و کین، ۲۰۱۱: ۳۴). این فرایند گفت‌وگو ایجاب می‌کند که ما همواره احتمال خطاپذیر بودن خود را لحاظ کنیم. ما معرفت مطلق به معنای هگلی^۲ آن نداریم، معرفتی که ما داریم معرفت سقراتی است؛ یعنی معرفتی محدود که هیچ‌گاه کامل نمی‌شود.

محاورات سقراتی می‌توانند به‌عنوان الگویی برای تعلیم و تربیت کنونی لحاظ شوند. روش گفتگوی سقراتی به دانش‌آموزان اجازه می‌دهد که نظرات و عقاید خود را مورد بررسی قرار دهند. آنان در پرتو توجه به نظرات دانش‌آموزان دیگر، به محدودیت‌های عقاید خود واقف می‌شوند. در چنین نگاهی، تفکر یک فعالیت اجتماعی است که توسط دیگران تقویت می‌شود (ویلبردینگ، ۲۰۱۹: ۶۹). با توجه به توضیحات فوق مشخص می‌شود که عمل فهم و یادگیری جریانی دوسویه دارد. به عبارت دیگر هم رهبر بحث آماده است که مطلبی از طرف مقابل یاد بگیرد و هم طرف مقابل آماده یادگیری است. طرفین گفتگو، بحث را به مسیری هدایت می‌کنند تا به هدف موردنظر یعنی رخ دادن فهم نزدیک شوند. یادگیری واقعی زمانی رخ می‌دهد که این دو به تفاهم برسند. زمانی که هر کدام از دو طرف بحث توانست اندکی از مفروضات خود را کنار بگذارد و افق فهم خود را به افق فهم دیگری نزدیک کند. در پرتو امتزاج افق‌های^۳ طرفین، رخداد فهم صورت می‌گیرد.

¹. Thou

². Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831)

³. Fusion of horizons

۸. نقد نوشتار و اهمیت گفتگو

افلاطون در *فایدروس*^۱ به این نکته اشاره می‌کند که گفتار از نوشتار به حقیقت نزدیک‌تر است. در این محاوره، سقراط با بازگویی داستان توث^۲ که ایزد علم نوشتار است، معایب نوشتار را بیان می‌کند. توث هنرش (نوشتار یا فن نوشتن) را عرضه می‌کند و می‌گوید: «مصریان در پرتو این فن داناتر می‌گردند و نیروی یادآوری آنان بهتر می‌شود زیرا من این فن را برای یاری به نیروی یادآوری ابداع کرده‌ام» (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۲۶۹).

اما پادشاه مصریان در جواب می‌گوید:

«این هنر روح آدمیان را سست می‌کند و به نسیان مبتلا می‌سازد زیرا مردمان امید به نوشته‌ها می‌بندند و نیروی یادآوری را مهمل می‌گذارند و به حروف و علامات بیگانه توسل می‌جویند و غافل می‌شوند از اینکه به درون خویش رجوع کنند و دانش را بی‌واسطه عوامل بیگانه در خود بجویند و آن را از راه یادآوری به دست آورند» (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۲۶۹).

در نظر افلاطون دانش حقیقی در جریان حضور دیگری و گفتگو با او رخ می‌دهد. دانش امری نیست که بتوان آن را انتقال داد، دانش در درون هر فردی وجود دارد و علم از سنخ یادآوری است. اما این یادآوری نیازمند طرفِ گفتگویی است که از طریق بحث و گفتگو فرایند یادآوری را تسهیل کند. خود افلاطون در *نامه هفتم*^۳ صریحاً به این نکته اشاره می‌کند. او می‌گوید: «زیرا آن مطالب [مطالب فلسفی] مانند دیگر مطالب علمی نیست که به وسیله اصطلاحات و الفاظ عادی بتوان تشریح و بیان نمود بلکه فقط در نتیجه بحث و مذاکره متوالی درباره آن‌ها و در پرتو همکاری درونی و معنوی، یک‌باره آن ایده، مانند آتشی که از جرقه‌ای پدیدار شود، در درون آدمی روشن می‌گردد و آنگاه راه خود را باز می‌کند و توسعه می‌یابد» (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۸۶۳).

افلاطون در نقد نوشتار می‌گوید:

«در برابر کسانی که مبتدل ساختن هر حقیقتی را از راه نوشتن و روی کاغذ آوردن جایز می‌دانند عقیده مخالفی هست که در درستی آن تردید نیست» (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۸۶۴).

در نظر او در هر چیزی چهار عامل وجود دارد: ۱. نام آن چیز^۴. ۲. تعریف آن چیز^۵. ۳. شکل و تصویر آن چیز^۶. ۴. معرفت کامل و راستین^۷ (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۸۶۴). افلاطون عاملی پنجمی را نیز اضافه می‌کند که خود آن چیز (ایده آن چیز) است (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۸۶۴). او در ادامه به خاصیت دیالکتیکی بودن فهم و سیر و صعود به سوی ایده اشاره می‌کند و می‌گوید: «اگر کسی در مورد چیزی به چهار عامل نخستین به نحوی از انحاء دست نیابد محال است به عامل پنجم پی ببرد» (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۸۶۵).

1. Phaedrus

2. Thoth

3. Seventh Letter

4. onoma

5. logos

6. eidolon

7. insight itself

افلاطون در ادامه به محدودیت زبانی انسان اشاره می‌کند و نقص چهار عامل اول را در این می‌داند که این عوامل می‌خواهند هم کیفیات خارجی اشیاء را که به‌وسیله حواس درک می‌شوند و هم اصل و ماهیت آن‌ها را در قالب ناقص و نارسای زبان بگنجانند، درحالی‌که زبان فاقد این توانایی است (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۸۶۵). البته منظور افلاطون از زبان، در وهله اول نوشتار است. زیرا وقتی حقیقتی در قالب نوشتار می‌آید چون این حقیقت همیشه در صورت ناقص زبانی عرضه می‌شود قابلیت اصلاح را از دست می‌دهد، درحالی‌که حقیقت وقتی در جریان گفتگو عرضه می‌شود، به دلیل دیالکتیکی بودن فرایند گفتگو، همیشه راه برای اصلاح آن فراهم است.

«از این رو کسی که از تربیت روحی درستی بهره‌مند است هرگز آماده نخواهد شد حقایقی را که به‌وسیله عقل محض دریافته است در قالب ناقص و نارسای الفاظ بریزد زیرا زبان از کشیدن بار حقایق ناتوان است و این ناتوانی و نارسایی در آنچه به یاری حروف و کلمات عرضه می‌گردد و انتشار می‌یابد به‌خوبی هویداست» (افلاطون، ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۸۶۵).

وجود سقراط در درجه اول در اثربخشی‌اش در دیگران متجلی شد و واسطه این اثربخشی سخن شفاهی بود. او خود هرگز چیزی نوشت، زیرا معتقد بود یگانه امر مهم، ارتباط میان سخن و انسان زنده‌ای است که سخن در لحظه‌ای معین به او گفته می‌شود. به همین دلیل است که او همیشه به شکل پرسش و پاسخ سخن می‌گفت (یگر، ۱۳۹۳، ج ۲: ۶۲۴). گفتگوی سقراطی ابداعی بود که از واقعیتی تاریخی ریشه می‌گرفت: از این واقعیت که درس سقراط همیشه شکل پرسش و پاسخ داشت. سقراط گفت و شنید را شکل اصلی تفکر فلسفی می‌دانست و معتقد بود ما تنها از این راه می‌توانیم با دیگران به تفاهم برسیم؛ و تفاهم با دیگران هدف زندگی او بود (یگر، ۱۳۹۳، ج ۲: ۶۲۵). بنابراین سقراط از طریق روش ابطالی و نقد پیش‌فرضهای دیگران، صرفاً درصد تضعیف آراء آنان نیست، بلکه او همچنین از طریق قوت بخشیدن به استدلالهای طرف مقابل سعی می‌کند او را در مسیر اصلاح پیش‌فرضهای خودش قرار دهد. طبیعی است چنین اصلاحی در پرتو گفتگو و حضور دیگری محقق می‌شود. در پرتو گفتگو و نقد پیش‌فرضها، افقهای فهم طرفین گفتگو به هم نزدیک می‌شود و تفاهم صورت می‌گیرد.

نتیجه‌گیری

با توجه به توضیحات فوق می‌توان گفت روش سقراطی صرفاً یک روش ابطالی صرف نیست. این روش به امری مهم‌تر از یک پرسش و پاسخ ساده اشاره می‌کند. روش سقراطی در وهله اول پاسخی به روش تعلیمی سوفسطائیان است. در نظر سقراط سوفسطائیان که مدعی آموزش دانایی بودند خود از دانایی بهره‌ای نداشتند، زیرا آنان درکی از موضوعات مورد ادعای خودشان نداشتند. هدف سقراط این بود که آنان را به این نادانی آگاه کند. زیرا علم به این نادانی، گام نخست برای تحقیق راجع به موضوعات فلسفی است. سقراط از طریق پرسش و پاسخ و در یک فرایند دیالکتیکی سعی می‌کند دیگران را در مسیر پرسندگی و دانایی قرار دهد. استفاده او از روش گفتگو به این امر مهم اشاره دارد که وجود دیگری همواره برای کسب دانش واجد اهمیت است. مطابق نظر سقراط علم و دانش را نباید از امری بیرونی انتظار داشت، بلکه نفس هر انسانی واجد دانش است. انسان ممکن است این دانش را فراموش کرده باشد. بنابراین یک آموزگار حقیقی باید با استفاده از هنر دیالکتیک به یادآوری دانش در وجود انسان کمک کند. روش سقراطی می‌تواند نقش مهمی در تعلیم و تربیت ایفا کند. این روش روحیه نقادی و پرسندگی را در دانش‌آموزان تقویت می‌کند و به آنها کمک می‌کند تا در مسیر جویندگی دانش گام بردارند. در تفکر سقراط، ما شاهد پیوستگی و درهم‌تنیدگی عناصری هستیم که همه آنها در ارتباط وثیقی با یکدیگر قرار دارند. آموزه تذکار، روش ابطالی، هنر دیالکتیکی، پرسش و پاسخ و ... از جمله این عناصر هستند. روش سقراطی صرفاً به یک روش پرسش و پاسخ ساده محدود نمی‌شود، بلکه این روش به محدودیت و تناهی فهم بشری اشاره دارد. این روش همچنین به فلسفه در معنای راستینش به‌عنوان دوستداری دانش اشاره دارد و هرگونه ادعایی راجع به داشتن دانایی مطلق را به سخره می‌گیرد.

منابع

- افلاطون. (۱۳۸۰). *دوره کامل آثار افلاطون*. ترجمه محمدحسن لطفی، ۴ جلد، چاپ سوم، تهران: انتشارات خوارزمی.
پاتوچکا، یان. (۱۳۷۸). سقراط: آگاهی از جهل. ترجمه محمود عبادیان، چاپ اول، تهران: هرمس.
تیلور، کریستوفر چارلز ویستن. (۱۳۹۲). *تاریخ فلسفه غرب: از آغاز تا افلاطون*. ترجمه حسن فتحی، جلد ۱، چاپ اول، تهران: حکمت.
درتاج، فریبرز؛ خانی، محمدحسین. (۱۳۹۶). *روان‌شناسی یادگیری*. چاپ پنجم، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.

- سلزاک، تامس الکساندر. (۱۳۹۵). *خوانش افلاطون*. ترجمه عباس جمالی، چاپ اول، تهران: نگاه معاصر.
- شعبانی، حسن. (۱۳۹۴). *مهارت‌های آموزشی و پرورشی*. جلد اول، تهران: انتشارات سمت.
- فتحی، حسن. (۱۳۸۲). دیالکتیک در فلسفه افلاطون، *نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز*، شماره ۱۸۶: ۱-۲۲.
- کاپلستون، فردریک. (۱۳۸۰). *تاریخ فلسفه*. جلد اول، ترجمه جلال‌الدین مجتوبی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- کسنوفون. (۱۳۹۴). *خاطرات سقراطی*. ترجمه محمدحسن لطفی، چاپ سوم، تهران: انتشارات خوارزمی.
- کی‌رگور، سورن. (۱۳۹۵). *مفهوم آبرونی با ارجاع مدام به سقراط*. ترجمه صالح نجفی، چاپ اول، تهران: نشر مرکز.
- گئورک گادامر، هانس. (۱۳۸۴). *آموزه قرن: یک گفتگوی فلسفی با ریکاردو دوتوری*. ترجمه محمود عبادیان، چاپ چهارم، تهران: اختران.
- گئورک گادامر، هانس. (۱۳۹۲). *آغاز فلسفه*. ترجمه عزت‌الله فولادوند، چاپ پنجم، تهران: هرمس.
- هایدگر، مارتین. (۱۳۸۸). *چه باشد آنچه خوانندش تفکر؟* ترجمه سیاوش جمادی، چاپ اول، تهران: انتشارات ققنوس.
- یگر، ورنر ویلهلم. (۱۳۷۶). *پایدیا*. ترجمه محمدحسن لطفی، ۳ جلد، چاپ اول، تهران: انتشارات خوارزمی.

References

- Copleston, Fredrick. (2001). *A History of Philosophy*, V. 1, translated by Jalal-al-din Mojtavavi, Tehran: Elmi – Farhangi Publication. (In persian).
- Doortaj, Faryborz; Khani, MohammadHossein. (2017). *Learning Psychology*, Tehran: University of Allameh Tabataba’i Press. (In persian).
- Fathi, Hassan. (2003). Dialectic in Plato’s philosophy, *Journal of Faculty of Literature and Human Sciences University of Tabriz*, No. 186: 1-22. (In persian).
- Gadamer, Hans-Georg. (2005). *A Century Of Philosophy/ Hans-Georg Gadamer in Conversation With Ricarrdo Dottori*, Translated by Mahmoud Ebadian, Tehran: Akhtaran. (In persian).
- Gadamer, Hans-Georg. (2013). *The Beginning of Philosophy*, Translated by Ezzatollah Fouladvand, Tehran: Hermes. (In persian).
- Gadamer, Hans-Georg. (1980). *Dialogue and Dialectic: Eight Hermeneutical Studies on Plato*, Translated and with an introduction by p. Christopher smith, New haven and London: Yale University Press.
- Gadamer, Hans-Georg. (1986). *The Idea of the Good in Platonic-Aristotelian Philosophy*, Translated by P. C. smith, New Haven: Yale university press.
- Gadamer, Hans-Georg. (2004). *Truth and Method*, Translated by Joel Weinsheimer and Donald G. Marshall, London: Continuum.
- Heidegger, Martin. (2009). *What is Called Thinking?* Translated by Siavash Jammadi, Tehran: ghoghnoos. (In persian).
- Jaeger, Werner. (1997). *Paideia*, Translated by MohammadHassan Lotfi, Tehran: khwarazmi. (In persian).
- Kierkegaard, Soren. (2016). *On the Concept of Irony With Continual Reference to Socrates*, Translated by Saleh Najafi, Tehran: Markaz Publication. (In persian).
- Lawn, Chris and Keane, Niall. (2001). *The Gadamer Dictionary*, London: Continuum.
- Patocka, Jan. (1999). *Socrates*, Translated by Mahmoud Ebadian, Tehran: Hermes. (In persian).
- Plato. (2001). *Plato: Complete Works*, Translated by Mohammad Hassan Lotfi, Tehran: Khwarazmi. (In persian).
- Selzak, Thomas Alexander. (2016). *Reading Plato*, Translated by Abbas Jamali, Tehran: Negahe Moaser. (In persian).
- Shabani, Hassan. (2015). *Instructional Skills*, Vol. 1, Tehran: Samt. (In persian).
- Taylor, Christopher Charles Whiston. (2013). *Routledge History of Philosophy, Vol. I, From the Beginning to Plato*, Translated by Hassan Fathi, Tehran: Hekmat. (In persian).
- Wilberding, Erick. (2019). *Socratic Methods in the Classroom: Encouraging Critical Thinking and Problem Solving through Dialogue*: Prufrock Press Inc.
- Xenophon. (2015). *The Memorable Thought of Socrates*, Translated by MohammadHassan Lotfi, Tehran: Khwarazmi. (In persian)

